

Чеслав Милош

БЕСКУЋНИШТВО ИСТИНЕ

Спор око Херлинга-Груђињског

Усамљеност Густава Херлинга-Груђињског у Италији предмет је два чланка и интервјуа које су написали Италијани: Роберто Салвадори, Мауро Мартини и Марчело Флорес (*Gazeta. Świateczna*, 22–23. јуна 2002).

Херлинг-Груђињски, пре рата млади полониста левичарских склоности и књижевни критичар почетник, после 1939. године нашао се у совјетском логору, где је открио суштину система. Ослобођен, после амнестије 1941. године, изашао је из логора са осећањем обавезе према пријатељима Русима који су остали у логору.

Логорско искуство обележило га је за цео живот. Испуњавајући обавезу, написао је књигу *Дрући свейі*, која му је осигурала трајно место у пољској и светској књижевности. Годинама је живео у Италији и био човек који је зна, али књижевној средини ове земље није било потребно његово знање и окружила га је дуготрајном конспиративном ћутњом.

Ипак, то није било само због контроле коју је вршила Комунистичка партија Италије над италијанским културним животом. У питању су били много суптилнији механизми, који су припадали неписаним друштвеним споразумима, а служили су се табуом. Познато нам је то и из пољских књижевних обичаја, нарочито за време Стаљина.

Прва прича

Године 1933. Пољска и Совјетски Савез разменили су политичке затворенике. Из пољског затвора ослобођен је активиста белоруске Хромаде, Бранислау Тарашкјевич¹ из Соловецког логора у замену за белоруског писца Франђишка Олехновича. Имао је за собом седам година робије у логору, институцији која је створена за време Лењина и требало је да се разграна у огромну мрежу Гулага. Тамо је схватио суштину система заснованог на терору. Слушали смо га и читали у Вилњусу, потискујући непристојну сумњу која је сведочила о пољском – било како било – западном менталитету, што значи да, ако постоји казна, онда мора бити и некакав преступ. Свакако, пољска штампа је писала о Соловецким острвима и о совјетском терору, а што је више била десничарска, то је радије то чинила, што је умањивало веродостојност извештаја за оне који нису волели десницу, мада је очигледно десница у томе имала потпуно право.

Ипак, Олехновича пољска штампа није интересовала, он је желео да говори белоруским студентима и песницима загледаним у црвену звезду, јер тамо, у Минску, бело-

¹ Бранислау Тарашкјевич (1892–1941), белоруски политички активиста, публициста, преводилац пољске књижевности, филолог. (Прим. њрев.)

руски језик је уведен у школе и на универзитете, а у Пољској су затваране белоруске школе, а ученике и студенте су трпали у затворе због комунизма. Олехнович је настојао да их упозори на то шта ће се догодити, односно: уместо белоруског у школству – руски, а интелигенција која је желела да ствара белоруску културу, побијена је у Куропатију.² Тако се испоставило да је Олехновичево знање бескорисно и данас се нико на свету, а можда ни у Белорусији, не сећа његовог имена.

Друга прича

Станислав Свањевич, економиста, био је један од мојих најмлађих професора на Универзитету „Стефан Батори“ у Вилњусу. Као резервни официр учествовао је у септембарским борбама 1939,³ а потом је интерниран у Козељск.⁴ Априла 1940. године, транспортован је у станицу Гњездово,⁵ задржан је у возу, али видео је како утоварују његове колеге у аутобус с прозорима премазаним кречом. На заповест власти у последњем тренутку је упућен у Лубјанку,⁶ како би тамо била истражена његова наводна шпијунажа против Немачког Рајха, у то време савезника Москве. Услед чудног превида власти овај крунски сведок масакра у Катињу напустио је границе СССР са Андерсовом војском и написао књигу *У сенци Каџиња*. Ову књигу објавио је Гједројћ⁷ у свом Књижевном институту 1976. године, а илегална издавачка кућа *Официна либерала* 1981, док се легално издање појавило 1990. у издавачкој кући *Чишелњик*.

Према Свањевичу односио сам се мало другачије него захвалан студент према професору. Повезивале су нас и неке друге ствари. Он је био сениор „Академског клуба скитница“,⁸ а ови сениори били су можда идеолошки више оријентисани него сам клуб, то значи, демократски и ватреније су дискутовали о прошлости и садашњости вилњуске области. Свањевич је био честит човек који је повезивао свој ватрени католицизам с политичком толеранцијом. Са Свањевичем сам се сретао после рата и трудио се да убедим људе који су радили на телевизији да забележе на траци разговоре с њим, јер је био скоро очевидац масакра у Катињу. Умро је у 98. години.

Управо сам добио књигу *У сенци Каџиња*, коју су на енглески језик превели његов син Витолд Свањевич и његова снаха, а објавио потпуно непознат издавач у Канади,

² Пошумљена област у Белорусији недалеко од Минска, у којој је велики број људи побила совјетска војна полиција НКВД између 1937. и 1941. године. Тачан број жртава није познат. (Прим. ѿрев.)

³ Оружане борбе вођене против немачке и совјетске агресије којима је септембра 1939. започео Други светски рат. (Прим. ѿрев.)

⁴ Град у Русији, у Калужкој области. (Прим. ѿрев.)

⁵ Село, око три километра удаљено од Катињске шуме у којој је 5. марта 1940. извршен катињски масакр. Пољски ратни заробљеници и затвореници убијани су у катињској шуми. (Прим. ѿрев.)

⁶ Злогласни затвор (у коме су мучена и деца) на тргу Лубјанка у Москви. (Прим. ѿрев.)

⁷ Жежи Гједројћ (1906–2000), оснивач Књижевног института у Паризу и главни уредник часописа *Култура*, најзначајнија личност у култури пољске емиграције. (Прим. ѿрев.)

⁸ *Akademicki Klub Włóczęgów*, основан је пре Другог светског рата на Универзитету „Стефан Батори“ у Вилњусу; окупљао је тридесетак чланова „вишег интелектуалног нивоа“ који су се, поред упознавања пољске историје, географије, етнографије..., бавили и јачањем друштвених веза. (Прим. ѿрев.)

а у ствари преводилац о свом трошку. И морам признати да ме је ова књига депримирао. После више деценија, кад су се владе западних земаља претварале да су злочин у Катињу извршили Немци, да не би раздраживали Москву, није се нашао ни једна велика издавачка кућа на Западу да објави то дело, толико важно за разумевање историје XX века, и макар на тај начин обавести јавно мњење о великој лажи коју су годинама подржавале владе и мас-медији. Зар би сећање на један од великих злочина XX века требало да буде једино унутрашње питање Пољака, а да о њему брине само породица најверодостојнијег сведока?

Трећа прича

Мој претходник који је предавао пољску и руску књижевност на Калифорнијском универзитету у Берклију, Вацлав Ледњицки, читавог живота је по начину размишљања и рада настојао да буде достојан свог оца, великог Александра Ледњицког, московског адвоката и заступника пољских интереса у Русији. Син се у почетку бавио западном књижевношћу, а на крају је постао русиста, али и жалостан бранилац пољске књижевности. Жалостан, јер је Пољску сматрао одговорном за нападе ендецке⁹ штампе на његовог оца и за његову смрт. Мада је у Америци могао да се бави искључиво руском књижевношћу, стално се враћао пољским мотивима и написао је добру књигу *Russia, Poland and the West*. Сматрао сам да би ова књига требало да буде објављена и на француском и представио примерак издавачу „Галимар“ у Паризу. Уредник стране књижевности био је тада Дионис Масколо, комуниста. После извесног времена враћени ми је примерак са образложењем да је књига веома занимљива и да би могла да буде објављена, ако би имала наслов *Russia and the West*, јер чему та Пољска? Али, главни део је анализа Пушкинове поеме „Бронзани коњаник“, а избацити Пољску значило би негирати да је Пушкинова поема одговор на опис Русије и Петербурга у „Фрагменту“¹⁰ Мицкјевичевих *Задушница*.

Овај догађај открива нешто веома дубоко и озбиљно, што треба једном заувек завршити, нарочито сада, кад Пољска наводно припада Европи. Јер докле ће све то о чему говоре Пољаци бити неверодостојно, зато што је, наводно, заражено њиховим болесним етноцентризмом?

Четврта прича

Покојни Данило Киш, југословенски писац, рекао је једном (а то је било уочи распада Титове Југославије): „Када Руси говоре Западу, мало им је лакше, јер је велика руска књижевност преведена на западне језике учврстила бар извесне стереотипе.

⁹ Према ендецији (НД, скр. од пољ. *Narodowa Demokracja*, Народна демократија), популаран назив за националистички политички табор у Пољској, активан од краја XIX в. (Прим. њерев.)

¹⁰ У III делу драме Адама Мицкјевича *Задушнице* додато је седам песама, под насловом „Фрагмент“ (*Ustęp*) које су тематски везане с царском Русијом. Царској тиранији и деспотизму, неправду, бруталности, сервилности и гордости достојанственика и чиновника Мицкјевич је супротставио патњу руског народа с којим искрено саосећа. (Прим. њерев.)

Шта би требало да учинимо ми с нашом мешавином језика, националности и вероисповести? Запад ништа од тога не разуме. Зар треба сваки пут кад пишемо да почињемо од историјског и географског предавања?" Како се убрзо показало, тај недостатак и одбојност према разумевању имали су касније озбиљне последице, јер је допуштено убиство много хиљада људи.

Узимам реч у дискусији о Херлингу, зато што су се наше судбине обликовале донекле слично, бар по томе што сам у Француској годинама био третиран као губавац, исто као он у Италији. Париску *Културу*, за коју сам писао, париска књижевна средина ћутке је прекрила табуом. Истина, мој *Заробљени ум*, објављен у „Галимару“, био је ипак прећуткиван и бојкотован у дистрибуцији. Уосталом, Хенрик је и сам видео сличност наше ситуације. Срећом, ја сам ипак успео да отпутујем из Француске у Америку. То не значи да и тамо *Заробљени ум* није био знатно оптерећење, јер су после кампање макартизма¹¹ добри обичаји међу интелектуалцима налагали анти-антикомунистичко држање.

Дружио сам се с Херлингом, али нисмо се у свему слагали. Стално ми је пребацивао *Заробљени ум*, јер сам ја, по његовом мишљењу, правдао комунистичку ангажованост писача идеолошким разлозима, уместо да кажем да су овде деловали само: страх, глупост и опортунизам. Ипак, то ми није сметало да се односим с великим поштовањем према Густавовој необичној честитости. Зигмунт Херц¹² је говорио за њега да је Густав увек био први у свему, то значи да је захтевао максимум од себе, али и максимум од других. Као логораш ни у чему није прекршио кодекс солидарности који су прихватили затвореници. Као војник пољске војске у Италији добио је за битку код Монте Касина *Virtuti Militari*.¹³ Као писац није желео да подлегне моди стилских експеримената. Био је строг у судовима зато што је био строг према себи.

Иступајући у одбрану Италије, Роберто Салвадори¹⁴ доводи у сумњу Херлингов осећај за стварност. О томе, наводно, сведочи његово познавање италијанских гљива. Па ипак, кад Херлинг помиње лепоте свога детињства, између осталих и браће гљива, има на уму одређени ритуал и Салвадоријев чланак сведочи о неспоразуму, о два различитим културним традицијама. Салвадоријева одбрана части италијанске кухиње заиста је оправдана, јер и сам сам у Фиренци уживао у огромним порцијама *funghi porcioni* или вргањима. Салвадори тврди да политичким животом у Италији после рата нису потпуно доминирали комунисти, како је сматрао Херлинг. Исмевајући његово непознавање гљива своје земље, на неки начин подрива Херлингово мишљење о политици. Зар би осећање изолације, какво је имао Херлинг, као и осуда на цивилну смрт прећуткивањем, били само његова халуцинација? Његова опсесија?

¹¹ Систематско оптуживање за нелојалност држави (прокомунистичко деловање), прогон интелектуалаца у циљу сузбијања слободног и критичког мишљења. Назив је добио по сенатору Џозефу Макартију, иницијатору антикомунистичке кампање у САД педесетих година XX века. (Прим. прев.)

¹² Зигмунт Херц (1908–1979), један од оснивача књижевног института (Instytut Literacki) у Паризу, сарадник редакције часописа *Култура*, Милошев пријатељ. (Прим. прев.)

¹³ Ратни орден, највиши пољски орден за истакнута дела; увео га је последњи пољски краљ, Станислав Август Поњатовски 1792. године. (Прим. прев.)

¹⁴ Роберто Салвадори (1943), писац и историчар књижевности. (Прим. прев.)

Сигурно су у Италији биле активне и друге политичке партије и Херлинг је могао да склопи савез с њима. Ипак, како је исправно говорио Марчело Флорес:¹⁵ „Парадокс је у томе што су Херлингу-Груђинском биле ближе срцу (тада, као и осамдесетих и деведесетих година) оцена и разумевање левице него деснице, према којој је изражавао став аристократског презира.“

Израз „аристократски презир“ можда није сасвим прецизан. Читава ствар ми је позната из личног искуства. Мој *Заробљени ум* био је разумљив у ствари само марксистима различитих провенијенција и уопште ми није било важно шта пише *Ле Фијаро* или други часописи, ангажовани у хладном рату. Исто тако у Америци не бих тражио помоћ у десном крилу Републиканске странке.

Као што сам већ рекао, друштвени обичај књижевних средина сложенији је од једноставне зависности од центара власти. Кад бих данас писао о стаљинистичкој Пољској, више пажње бих посветио књижевној кафани и посебној врсти заробљавања колега игром на карту амбиције и снобизама. Зато мислим да Херлинг не претерује кад говори о невидљивом зиду који га је опасивао. Уосталом, утицаји комуниста одмах после рата били су јачи него што Салвадори изгледа мисли. *Култура*, коју су у Риму основали Јежи Гједројћ и Густав Херлинг-Груђињски, морала је да се пресели у Француску 1947. године, из страха да ће комунисти њену делатност спречити. У Француској је такође била изолована, али је бар имала заштиту неких високих чиновника у Министарству иностраних послова.

У Салвадоријевом чланку налазим драгоцене информације о судбини књиге бившег логораша из Освјењћима Прима Левија, под насловом, *Да ли је ђо човек?* Првобитно објављена у малом тиражу 1947. године, тек после двадесет година добила је заслужени публицитет, у чему можемо видети аналогију са *Друјим свејом*, јер се Италија дуго бранила од одређене врсте знања. *Nota bene*, подсетићу да одмах после рата Америка уопште није веровала у вести о концентрационим логорима и гасним коморама, сматрајући то антинемачком пропагандом, а утолико пре било је незамишљиво прихватање истине о руским логорима и Катињу.

С Херлингом ме је повезивало извесно италијанско искуство. Веома чудан и незаписан човек, презимена Силва, бацао је велики новац на своју издавачку кућу која се није руководила тржишним законима, већ искључиво укусом издавача. То се догађало касних педесетих година, његов књижевни саветник постао је Александер Ват, добро плаћен, и по његовим препорукама Силва је објавио многе пољске књиге, између осталих, моју *Друју Евроју*.¹⁶ Густава, Вата и мене Силва је позивао на, како је Херлинг то називао, „гастрономске бербе“. Истина, ваљда једина рецензија о *Друјој Евроји*, објављена у комунистичким новинама *Paese Sera*, тврдила је да је њен аутор нациста. Па аутор сам признаје да је 1940. године побегао из Совјетског Савеза на

¹⁵ Марчело Флорес (Marcello Flores, рођ. 1945), италијански историчар. Од 1992. до 1994. био је аташе за културу у италијанској амбасади у Варшави. Радио је као професор у Сијени, пише књиге и бави се новинарством. (Прим. ђрев.)

¹⁶ На пољском је *Rodzinną Euro* – *Родна Евроја*. Превод на српски је *Друја Евроја* (према француском, шпанском...), а издавачка кућа „Силва“ већ 1960. објавила је ову књигу под насловом *Euro* *familiare*. (Прим. ђрев.)

немачку страну. Сећам се Силве и његових добродушних каприца. Године 1999. дошао је на моје ауторско вече у Ђенови и тада сам му захвалио у име свих пољских аутора које је објављивао. Био је веома ганут.

Дискусија о Херлингу је корисна, јер бар у извесној мери подсећа на разилажење истине и света мас-медија. Несумњиво, ако бисмо проникли у појединости Херлинговог живота у Италији, морали бисмо да се позабавимо његовом егзистенцијалном ситуацијом, коју је стварао његов брак с ћерком славног филозофа Бенедета Крочеа, а такође чињеницама које су допринеле да је табу постепено скинут с његовог имена.

Нажалост, није сведочанство садржано у *Друјом свеџу*, већ је Солжењицинов *Архијелај Гулај* донео суштинску промену у ставу западноевропских интелектуалаца. И кад је већ после прелома издавачка кућа „Еинауди“ предложила Херлингу да напише предговор за збирку Шаламовљевих прича о Колими, предлог је одбијен зато што, како исправно сумња Марчело Флорес, Херлинг у њему превише подсећа на потцењивање личног сведочанства.

Слика свакога писца у мас-медијима неизбежно подлеже извесној деформацији, једноставно, услед саме њихове технике. Ако је то слика огорченог човека, повијеног под теретом свог знања о историји XX века, то не доприноси његовој читаности. Густав Херлинг-Груђињски спадао је у оне ауторе који су морали да се носе са знањем недоступним другима. Један од таквих аутора био је Орвел, кога су, један за другим, одбацивали разни лондонски издавачи, такав је био Јузеф Чапски,¹⁷ аутор књиге о Русији *На нељудској земљи*, који је непрестано размишљао о својим друговима из Козјелска и Старобелска, побијеним у Катињу, такав је био и Примо Леви са својим искуством из Освјећћима. Судови Густава Херлинга-Груђињског о томе чиме је био окружен у Италији и касније у посткомунистичкој Пољској често су могли да буду неправедни. Али, зар испуњење обећања дато друговима из логора није довољно за један живот писца? Дакле, не будимо ситничави.

Изворник: Czesław Miłosz, „Bezdomność prawdy”. Spór o Herlinga Grudzińskiego, у: Cz. Miłosz, *O podróżach w czasie* (О путовању кроз време), Wydawnictwo Znak, Kraków, 2004.

(Са пољској превела **Љубица Росић**)

---

¹⁷ Јузеф Чапски (1996–1993), сликар, члан групе каписта, есејиста; учествовао је у ратним операцијама 1939. године, а потом био у логору у Старобелску; од 1945. године живео је у емиграцији у Француској и био један од оснивача и сарадника париске *Културе*; објављивао је књиге.